

SONATA VAIČIAKAUSKIENĖ
Lietuvos edukologijos universitetas

PRIELINKSNIO *VIRŠ* KODIFIKACIJOS IR REALIOSIOS VARTOSENOS SANTYKIS ^[1]

1. Įvadinės pastabos

Kalbos gyvumą rodo jos kitimas. Kalbininkų siekiamybė – spėti reaguoti į tuos kitimus. Jautriausias ir greičiausiai kintantis kalbos lygmuo veikiausiai laikytinas leksika – naujų skolinių atėjimas, kai kurių žodžių pasitraukimas į periferiją ir pan. [2]. Ne mažiau aktualūs ir nuolat kinta lietuvių kalbos sintaksės reiškiniai.

Kalbos reiškinių kitimas verčia kalbininkus iš naujo svarstyti, vertinti įteisintas kalbos normas. Praėjo lygiai dešimt metų nuo „Kalbos patarimų“ (S1, S2 ir S3 2003) (toliau tekste – KP), skirtų sintaksės dalykams aptarti. Per tą dešimtmetį neabejotinai realioji sintaksės reiškinių vartosena pakito, todėl kyla būtinybė kai kurių šių reiškinių kodifikaciją tikslinti. Tą rodo Lietuvos edukologijos universiteto Lietuvių kalbotyros ir komunikacijos katedroje vykdomas projektas „Lietuvių kalbos sintaksės normų ir rekomendacijų santykio su dabartine vartosena tyrimas“. Surinkta tyrimo medžiaga leidžia teigti (tiesa, kol kas tik preliminariai, nes projektas dar vykdomas ir galutinės išvados ir rekomendacijos bus pateiktos tik 2014 metų pabaigoje; žr. [1]), kad esama nemažai neatitikimų tarp kai kurių linksnių ir prielinksnių realiosios vartosenos atvejų ir jų įteisintų normų. Kaip teigia R. Miliūnaitė (2005: 21–22; 2006₁: 13), didesnis ar mažesnis bendrinės kalbos kodifikacijos atsilikimas nuo vartosenos polinkių ir tos kalbos vartotojų poreikių paprastai laikomas neišvengiamu. Įvairūs vartosenos ir vartotojų nuomonės tyrimai patvirtina, kad dabartinė bendrinė kalbos vartosena ir kodifikacija yra vietomis daugiau ar mažiau atitrūkusi viena nuo kitos [3]. Kita vertus, kodifikuotų normų peržiūra pasidaro ypač aktuali tada, kai rengiami nauji norminamieji arba perleidžiami ankstesnieji (plačiau žr. Miliūnaitė 2007: 9).

Kalbininkai nuolat stebi, fiksuoja ir vertina naujus kalbos sistemos realizacijos atvejus, taip pat peržiūri iš periferijos į aktyvią vartoseną perėjusius kalbos reiškinius. Vienas tokių pastarųjų reiškinių – prielinksninių konstrukcijų su *virš* plitimas, stebimas bendrinėje kalboje. Taigi vykdant darbo pradžioje minėtą projektą (žr. [1]) dėl dažno vartojimo, ypač periodinėje kalboje, pasirinkta tirti prielinksnio *virš* vartosena. Juolab kad prielinksninių konstrukcijų su *virš* vartojimas kalbininkų vertinimas nevienodai (žr. 2 skyrių).

Kodifikuota norma visada siauresnė už realią normą ir kalbos vartoseną (plačiau žr. Pupkis 2005: 138–139), todėl realiosios vartosenos ir kodifikacijos santykis – aktualiausia problema, kurią tenka spręsti kalbos normintojams. Straipsnyje didžiausias dėmesys skiriamas tiriama prielinksnio probleminėms, būtent perviršio (kiekio, svorio, atstumo, laiko trukmės, ypatybės, savybės ar reiškinių persvarai) reikšmėms. Analizuojant prielinksnio *virš* vartoseną remiamasi sisteminiiais šio reiškinio požymiais, todėl tyrimo pradžioje keltina prielaida, kad perviršio reikšmėmis prielinksnio *virš* vartosena neprieštarauja kalbos sistemiškumui. Kitas dalykas, problemišku prielinksnio *virš* reikšmių visuotinė vartosena leisti galvoti ir apie tokių reikšmių tikslingumą (plg. Pupkis 2005: 174). Taigi straipsnio tikslas – aptarti prielinksnio *virš* įteisintos normos ir dabartinės vartosenos santykį ir pateikti rekomendacinio pobūdžio išvadas dėl šio prielinksnio kodifikacijos tikslinimo.

2. Prielinksnio *virš* vertinimas, jo normos ribos

Prielinksnio *virš* norminimo ir vertinimo istoriją nuo J. Jablonskio taisyčių iki 2003 metų plačiai ir išsamiai yra apžvelgęs P. Kniūkšta (2003: 30–42; 2013: 80–93), todėl straipsnyje minėtini tik svarbiausi ir aktualiausi aptariamo prielinksnio kodifikacijos momentai. Straipsnio autorės susitelkta į prielinksnio *virš* įteisintos normos ir realiosios vartosenos neatitiktį, ypač atsiradusią per pastarąjį dešimtmetį.

Vertinant prielinksnio *virš* vartojimą atspirties tašku paranku laikyti KP (S2 2003) [4]. Minėtoje knygelėje (2003: 114–115) išdėstytos prielinksnio *virš* vartojimo reikšmės: 1) vietai, *virš* kurios kas yra arba vyksta, reikšti, pavyzdžiui, *Kregždės skraido virš medžių; Virš papievių kykla baltas rūkas; Dokumente pavadinimas rašomas virš datos ir indekso*; 2) vietai su ribos ir kartu lyginimo atspalviu, pavyzdžiui, *Vandens jau kilo virš krūtinės; Purvo buvo virš blauzdy; Termometras jau rodo virš nulio*. Tokia šio prielinksnio vartoseną išdėstyta ir svarbiausiuose norminamuosiuose veikaluose (Šukys 2003: 223–224; Kniūkšta 2007; DŽ_{3e} 2012; LKŽ_{2e} 2013 ir kt.).

Vieningai kalbininkų sutarta ir dėl aptariamo prielinksnio klaidingos vartosenos: nevertoti anksčiau buvusiam dalykui nusakyti, pavyzdžiui, *Virš išdėstyti (= Pirmiau išdėstyti; Išdėstytieji) faktai verčia susirūpinti* (Šukys 2003: 224; Kniūkšta 2003: 30; 2007; DŽ_{3e} 2012; LKŽ_{2e} 2013 ir kt.).

Bene daugiausiai tūlam kalbos vartotojui (turbūt ir kai kuriems kalbininkams) kyla neaiškumų ir abejonių dėl vengtinų kalbos vartosenos atvejų. Tiksliai pastebėjo L. Murinienė (2013: 19), kad prieštarinčiausias iš visų kalbos reiškinių yra vengtinų kalbos reiškinių taisyklingumo vertinimas. Autorės teigimu, to prieštarinčumo prigimtis dvejopa: reiškinys vengtinas vartoti, nes nėra įteisintas kaip bendrinės kalbos norma (galėtų būti laikomas kalbos klaida), kita vertus, vengtinas kalbos reiškinys nėra kalbos klaida, kuri negalima bendrinei kalbai. Veikiausiai nedrąsiai galima teigti, kad nemaža dalis KP (S1, S2 ir S3 2003) nurodytų vengtinų dalykų tarsi pakliūva į tokius „spąstus“. Ne išimtis ir prielinksnio *virš* vartoseną. KP (S2 2003: 114) pateikiama, kad prielinksnis *virš* vengtinas perviršiui reikšti. Toliau detalizuojama, kad 1) *virš* vengtinas kiekio, svorio, atstumo ir laiko trukmės viršijimui reikšti, pavyzdžiui, *Jis ten uždirba virš tūkstančio (–daugiau kaip, nei, negu tūkstantį; tūkstantį su viršum; per tūkstantį; Jo uždarbis ten viršija tūkstantį); Šita žuvis svers virš kilogramo (–daugiau kaip, nei, negu kilogramą; per kilogramą; kilogramą su trupučiu, su viršum); Dar reikės pajėgti virš kilometro (–daugiau kaip, nei, negu kilometrą; kilometrą su trupučiu, su viršum); Laukėme virš valandos (–daugiau kaip, nei, negu valandą; valandą su trupučiu, su viršum)*; 2) *virš* vengtinas ypatybės, savybės ar reiškinių persvarai reikšti, pavyzdžiui, *Du kūriniai autorė atliko virš programos (–po programos; pasibaigus programai; papildomai); Tai virš mano jėgų (–Tai viršija mano jėgas; Aš tiek nepajėgiu; Tai man per sunku)*.

KP išdėstytas prielinksnio *virš* vartojimas perviršio reikšme norminamuosiuose veikaluose vertinamas skirtingai. KP tradicijos, t. y. vengti prielinksnio *virš* perviršiui reikšti laikosi Šukys (2003: 224). Kniūkšta (2007) pripažįsta, kad plinta tokia prielinksnio vartoseną ir pataria, kad geriau šiam reikalui teiktinesni pasakymai su *daugiau kaip, daugiau negu*. DŽ_{3e} (2012) ir LKŽ_{2e} (2013) tokius prielinksnio *virš* vartojimo atvejus vertina dar griežčiau – laiko kalbos klaida ir bendrinei kalbai neteiktinus. Kaip matome, dėl prielinksnio *virš* perviršiui reikšti kalbininkų nuomonės nesutampa, (dar pgl. Drukteinis 2001: 4–5), tačiau visų pripažįstama, kad tokia šio prielinksnio vartoseną plinta (Šukys 2003: 224; Kniūkšta 2003: 30; 2007). Kaip galimą plitimo priežastį minėti kalbininkai (žr. ten pat) linkę nurodyti slavų kalbos įtaką (pagal rusų kalbos *sverch* pavyzdį) [5], neatmetama ir tarmių įtaka; (dar žr. Miliūnaitė 2003: 174–175).

Surinkta tyrimo medžiaga (žr. skyrių toliau) leistų pasvarstyti ir iškelti dar vieną tokio prielinksnio *virš* plitimo priežastį ir galbūt praplėsti šio prielinksnio normos ribas.

3. Realioji prielinksnio *virš* vartoseną

Prielinksnio *virš* dažną vartojimą perviršiu reikšti tiek rašytinėje, tiek ir sakytinėje kalboje (plačiau apie rašytinės ir sakytinės kalbos sampratą žr. Nauckūnaitė 2003: 78–83) [6] iliustruoja surinkti pavyzdžiai iš dabartinės bendrinės kalbos vartosenos (plačiau apie dabartinės bendrinės kalbos vartosenos traktuotę žr. Miliūnaitė 2009: 19–29) [7].

a. Prielinksnio *virš* vartojimas kiekio, svorio, atstumo, laiko trukmės viršijimui reikšti

Daugiausiai prielinksnio *virš* perviršiu reikšti vartojimo atvejų pasitaiko periodinėje spaudoje. Ir neatsitiktinai, nes, kaip pastebėjo Miliūnaitė (2009: 93–94), periodinė spauda tarsi sugeria, subendravardiklika visų visuomenės veiklos sričių informaciją ir ją viešai pateikia; jos forma grafinė (spausdinta ir elektroninė), o adresatas neapibrėžtas, todėl didžiausia tikimybė, kad vartojama tai, ką galima vadinti bendrine kalba.

Taigi pateikti pavyzdžiai rodo, kad pirmiausiai prielinksnis *virš* vartojamas kiekio perviršiu reikšti: *Virš pusės milijono cigarečių virto skuteliais* (<http://www.delfi.lt/>, žiūrėta 2013-05-30) [8]; *Saulės miestas pritraukė virš pusės milijono lankytojų* (<http://www.saulsmiestas.lt/>, žiūrėta 2013-05-31); *Labdaros koncerte – virš pusės milijono litų aukų* (<http://www.moteris.lt/>, žiūrėta 2013-05-31); *„Hansabanko“ grupės pensijų fonduose sukaupta virš pusės milijardo litų* (<http://www.swedbank.lt/>, žiūrėta 2013-05-31); *Šių įmonių savininkai ir vadovai sutinka, kad dirbantieji turi uždirbti ... gerokai virš pusanthro tūkstančio* (<http://www.slaptai.lt/>, žiūrėta 2013-07-02); *Monitoringas skaičiais: kreditų biuras Creditinfo kasdien vien apie įmones vidutiniškai gauna virš 5000 kreditavimo informacijos pasikeitimų* (<http://www.credinfo.lt/>, žiūrėta 2013-07-25); *Bet statistiškai Kristina nepriklauso skurdžių gyventojų sluoksniui – jos vyras uždirba virš 4 tūkstančių* (<http://www.moteris.lt/>, žiūrėta 2013-07-28); *Vyriausybei laikas nustoti spekuliuoti mokytojo korta, kad jis uždirba virš 2 tūkstančių litų* (<http://www.svietimoprofsajunga.lt/>, žiūrėta 2013-07-28); *Pernai buvo parduota virš trijų tonų bulvių* (<http://www.delfi.lt/>, žiūrėta 2013-08-10); *Dauguma keliautojų atostogoms skiria virš 1500 litų* (<http://www.delfi.lt/>, žiūrėta 2013-10-15); *Vilniuje advokatų yra virš tūkstančio, be to, dar dirba apie 500 advokatų padėjėjų* (<http://www.delfi.lt/>, žiūrėta 2013-08-12); *Vokietijos imtynių federacija surinko virš 100 000 parašų* (<http://www.delfi.lt/>, žiūrėta 2013-08-12); *„Maltiečių sriuba 2012“ akcijos metu suaukota virš 300 tūkst. litų* (<http://www.lzinios.lt/>, žiūrėta 2013-08-13); *Kas iš to eiti pas Bražėnienę, kai pas ją užsirašė mano grupiokų (= grupės draugų) virš dešimt. Dar plius neakivaizdininkai ir diplomatų gal virš trisdešimt* (sakyt.); *Per dieną ji išgeria virš trijų litrų vandens* (sakyt.).

Nemažai atvejų vartotojų kalboje, kai *virš* reiškia svorio perviršiu: *Katė paprastai sveria tarp 2,5 kg ir 7 kg. Kai kurių veislių katės (poz., Meino Meškėnas, ang., Maine Coon) gali sverti virš 11 kg* (<http://www.wikipedia.lt/>, žiūrėta 2013-07-02); *Ar normalu, kad 2 mėnesių kūdikis sveria virš 6 kg* (<http://www.mamaniija.lt/>, žiūrėta 2013-09-15); *Patinai [Briedžių] sveria virš 550 kg, patelės apie 400 kg* (<http://www.wikipedia.lt/>, žiūrėta 2013-09-25); *Kai lagaminas sveria virš 10 kg* (<http://www.silverwoof.wordpress.com/>, žiūrėta 2013-09-26); *Kai pirmą kartą apsilankė pas*

hormonų specialistą, berniukas jau svėrė virš 20 kilogramų (<http://www.15min.lt/>, žiūrėta 2013-09-30); *Pasverkite faršo virš kilogramo* (sakyt.).

Kalbos vartotojai prielinksni virš vartoja ir laiko perviršiui reikšti: *Naujagimis gimė 24 gestacijos savaičių ir Naujagimių reanimacijos ir intensyvios terapijos skyriuje praleido virš dvejų mėnesių* (rašyt.); *Atšauktas iš ten dėl pablogėjusios sveikatos, paskirtas į Vatikano valstybės sekretoriatą, kur išbuvo virš 30 metų* (<http://www.aidai.us/>, žiūrėta 2013-07-03); *Tyrimų atsakymų reikės laukti virš mėnesio* (sakyt.); *Teismo sprendimo nagrinėjimas užtruko virš valandos* (<http://www.varena.lt/>, žiūrėta 2013-10-10); *Renginys truko virš valandos* (<http://www.15min.lt/>, žiūrėta 2013-10-12).

Kiek rečiau virš vartojamas atstumo perviršiui reikšti: *Nors mūsų pasirinktas maršrutas iki Niurburgingo sudarė virš 2300 kilometrų <...>* (<http://www.15min.lt/>, žiūrėta 2013-10-10); *R. Kvaraciejus: prieš „300 ežerų“ ralį per savaitę įveikėme virš 2 tūkstančių kilometrų* (<http://www.delfi.lt/>, žiūrėta 2013-10-12).

b. Prielinksnio virš vartojimas ypatybės, savybės viršijimui ar reiškinį persvarai reikšti

Gana dažnai prielinksnis virš vartojamas ypatybės, savybės ar reiškinį persvarai reikšti: *„Virš įžūlumo!“ – taip V. Aleknaitė-Abramikienė įvertino mero ketinimus <...>* (<http://www.ekologija.blogas.lt/>, žiūrėta 2013-07-30). *Vieną kartą iškėlė bylą ir vėl sėkmingai veikia, o tas jų pinigų prašymas už filmų peržiūrą yra virš įžūlumo ribų* (<http://www.gamesnation.lt/>, žiūrėta 2013-07-30); *Čia jau virš įžūlumo, koks jų reikalas, kokias poras kviesti į turnyrą, tai privataus klubo reikalas* (<http://www.lrytas.lt/>, žiūrėta 2013-07-30); *Dubajuje kyla virš kilometro aukščio pastatas* (<http://www.balsas.lt/>, žiūrėta 2013-09-30); *Darau panašias skulptūras. Dydis virš metro* (<http://www.skelbiu.lt/>, žiūrėta 2013-09-30); *Sunkvežimiai virš 7,5 t* (<http://www.autogidas.lt/>, žiūrėta 2013-10-02); *Galiu pasakyti, kad kai kuriose vietose kritulių iškrito virš normos* (sakyt.); *Tas braškių skynimas buvo virš mano jėgų, todėl nebeištvėriau ir grįžau* (sakyt.).

c. Kodėl plinta prielinksnio virš vartojimas perviršio reikšme?

Kaip jau buvo minėta anksčiau, nemaža dalis kalbininkų pripažįsta, kad tokia prielinksnio vartosena plinta ir įvardija priežastį – slavų kalbos ir tarmių įtaką. Tyrimo medžiaga leistų svarstyti ir dar vieną priežastį – perviršiui reikšti įteisintų ir vengtinų konstrukcijų reikšmių panašumas, ar net tapatumas.

Kodifikuota norma turi atitikti kalbos sistemiškumą. Vadinasi, kad galėtume kalbėti apie konstrukcijų su virš įteisinimą (ir taisyklingumą) perviršiui reikšti, pravartu pasižiūrėti, kokia yra kodifikuota perviršio reikšmės žodžių realioji realizacija. Prielinksnis virš yra naujybiniškas, arba antrinis, sietinas su daiktavardžiu viršus. Taigi be prielinksnio virš kalboje funkcionuoja prielinksnio reikšme vartojami žodžiai (savotiški virš variantai) viršiau, viršiaus, viršū. LKŽ_{2e} (2013), kaip jau minėta, prielinksnio virš reikšmė 'daugiau kaip, per' vertinama kaip nevertinama, bet perviršio reikšmė realizuojama konstrukcijomis su minėtais virš variantais, pavyzdžiui, *Ans ten viršiau metų išbuvo*; *Viršiaus šimto kilometrų buvo eit*; *Ar viršū trisdešimt metų tarnavo* (plg. Kniūkšta 2003: 38–39). Be to, minėtame žodyne (žr. ten pat) virš vartotinas kaip sudurtinių žodžių pirmoji dalis, žyminti kokio nors mato, saiko viršijimą (aiški perviršio reikšmė), pavyzdžiui, *viršnorminis*, *viršpamatis*, *viršplotis*. Iš tikrųjų toks nevienodas prielinksnio virš ir prielinksnio reikšme vartojamų žodžių viršiau, viršiaus, viršū realizacija perviršio reikšme vertinimas kalbos sistemiškumo lygmeniu

yra nepagrįstas. Tai kelia tam tikrų nesusipratimų tiek tarp kalbos vartotojų, tiek tarp kalbininkų. Taigi kyla būtinybė svarstyti, ar nereikėtų suvienodinti tokių prielinksninių konstrukcijų vertinimą.

Pretekstas peržiūrėti prielinksninių konstrukcijų su *virš* kodifikaciją būtų ir nevienodai vertinamos perviršio reikšme vartojamos konstrukcijos, pateiktos KP (S2 2003: 114–115):

- <...> *uždirba virš tūkstančio* : (–*tūkstantį su viršum*);
- <...> *turėjo virš šimto metų* : (–*šimtą metų su viršum*);
- <...> *svers virš kilogramo* : (–*kilogramą su viršum*);
- <...> *paėjęti virš kilometro* : (–*kilometrą su viršum*).

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad konstrukcijos perviršiui reikšti su prielinksniu *virš* vertintinos kaip vengtinos, o konstrukcijos su forma *viršum* – teiktinos vartoti. Apsispręsti suvienodinti tokių konstrukcijų vertinimą galėtų ir istorinė kalbos raida. Jau minėta, kad prielinksnis *virš* yra naujybinis, arba antrinis, sietinas su daiktavardžiu *viršus* (galbūt per tarpinę prieveiksmio formą *viršum*). Iš prieveiksmių atsiradusiems prielinksniams būdinga, kad jie prisišlieja prie daiktavardžio ir atsiduria prieš jį (plg. konstrukcijas *Išgyveno šimtą metų su viršum* ir *Išgyveno virš šimto metų*). Be šio pokyčio naujybiniais prielinksniams būdingas ir trumpėjimas, pavyzdžiui, vietos prielinksnis *virš* sietinas su formomis *viršuj* ir *viršum* (plačiau žr. Ambrazas, red. 2006: 447). Pagal analogiją Kniūkšta (2003: 39) pagrįstai svarsto, kad viršijimo reikšmės prielinksnis *virš* galėjo sutrumpėti iš *viršiau*, *viršiaus*, *pervirš* (gal ir *viršum*). Vadinasi, aptariamo prielinksnio raida galėjo būti tokia: *su viršum ko* → *suvirš ko* → *virš ko*. Taigi kalbos raida irgi rodytų, kad prielinksnio *virš* vartojimas perviršio reikšme paklūsta bendrinės kalbos sistemai.

Prielaidą, kad prielinksninės konstrukcijos su *virš* neprieštarauja kalbos sistemiškumui, iš dalies paremia ir A. Drukteinio (2001: 4–9) tyrimas [9]. Autorius, ieškodamas prielinksninių konstrukcijų su *virš* taisyklingumo kriterijų, aptaria visų su šiuo prielinksniu savo šaknim (*virš*–) siejamų žodžių lizdo reikšmių realizaciją ir įvairovę, reikšmių santykį. Kalbos taisyklingumui svarbu, ar yra ryšys tarp pagrindinės žodžio reikšmės ir aptariamąsios (šiuo atveju viršijimo). Ryšio nebuvimas rodytų, kad reikšmė yra skolinta. Kodifikuota (pagrindinė) prielinksnio *virš* reikšmė – vietos, paremtos erdviniais santykiais, raiška, t. y. ‘kas virš ko yra’, pavyzdžiui, *Virš miško kybo saulė*; *Viršum galvos sutviskėjo žvaigždė*; *Viršuj galvų bitės dūzgia* (plačiau žr. Ambrazas, red. 2006: 447). Svarbu ir tai, kad tyrimas atskleidė, kad kuo blankesnė žodžio reikšmė, arba kuo žodis gramatiškesnis, tuo daugiau sintaksinių santykio reikšmių gali perteikti. Išeina, kad *virš* gali perteikti daugiau reikšmių negu, tarkim, *viršum*, *viršuj*, *suvirš* ar *viršyti*. Vadinasi, bendresne reikšme *virš* galėtų reikšti kažko buvimą kito, pagrindinio dalyko viršuje, viršum jo, ar kažką, kas viršija kitą pagrindinį dalyką (vėl aiški perviršio reikšmė) (plg. Drukteinis 2001: 7). Taigi tokie pasakymai, pavyzdžiui, *Tai virš mano jėgų* (kitaip sakant *Tai viršija mano jėgas*) negali būti laikomi klaidingais.

Taigi prielinksnio *virš* realiosios vartosenos tyrimas rodo, kad šis prielinksnis kalbos vartotojams parankus kiekio, svorio, laiko, atstumo, ypatybės ar savybės perviršiui ir reiškinių persvarai reikšti. Sisteminiai prielinksninių konstrukcijų su *virš* vartosenos požymiai leistų teigti, kad šio prielinksnio vartojimas perviršio reikšme neprieštarautų kalbos sistemai.

Dar prieš dešimtmetį Kniūkšta (2003: 30) rašė, kad prielinksnio *virš* perviršio reikšmę pripažinti ir ją teikti bendrinei kalbai niekas nedrįsta, nesiryžta net tie, kuriems ji neatrodo smerktina. Beje, kalbininkas per dešimtmetį tuo klausimu savo nuomonės nepakeitė (Kniūkšta 2013: 80–93). Per tą dešimtmetį atsiradęs atotrūkis tarp realiosios prielinksnio *virš* vartosenos ir kodifikacijos kalbininkams galėtų būti rimtas pretekstas (rengiant naujus KP) svarstyti galimybę įteisinti prielinksnio *virš* vartojimą perviršiui reikšti. Juolab kad tokia *virš* vartoseną atitiktų kalbos sistemą.

Be to, nauja įteisinta *virš* vartosenos norma leistų suvienodinti skirtingai vertinamas perviršio reikšme vartojamas konstrukcijas, teikiamas KP (S2 2003: 114–115). Kol kas toks nevienodas šių konstrukcijų vertinimas kelia nemažai nesusipratimų tarp kalbos vartotojų.

4. Apibendrinamas

Pasigilinus į prielinksnio *virš* realiąją vartoseną per pastarąjį dešimtmetį išryškėjo tam tikros jo vartojimo tendencijos ir atotrūkis nuo kodifikacijos:

1) Prielinksnio *virš* vartosenos tyrimas rodo, kad šis prielinksnis kalbos vartotojams parankus kiekio, svorio, laiko, atstumo, ypatybės ar savybės perviršiui ir reiškinių persvarai reikšti. Kol kas tokie prielinksnio *virš* vartojimo atvejai kalbos normintojų vertinami kaip vengtini arba net neteiktini bendrinei kalbai.

2) Keltina prielaida, kad perviršio reikšme prielinksnio *virš* vartosena plinta ne tik dėl anksčiau įvardytos priežasties – slavų kalbos ir tarmių įtakos, bet ir dėl perviršiui reikšti įteisintų ir vengtinų konstrukcijų reikšmių panašumo, ar net tapatumo. Sisteminiai prielinksnio *virš* požymiai rodo, kad jo vartojimas perviršio reikšme neprieštarautų bendrinės kalbos sistemai. Tai pagrįstų ir istorinė kalbos raida.

3) Plintantis prielinksnio *virš* vartojimas perviršio reikšme įpareigoja kalbininkus, atsižvelgiant į kalbos vartotojų įpročius, bet nenusižengiant kalbos sistemiškumui, svarstyti galimybę kodifikuoti prielinksnio *virš* vartojimą perviršiui reikšti. Be abejo, tam dar reikia papildomų prielinksnio *virš* vartojimo tyrimų.

Šaltiniai

<http://www.aidai.us/>
<http://www.autogidas.lt/>
<http://www.balsas.lt/>
<http://www.credininfo.lt/>
<http://www.delfi.lt/>
<http://www.ekologija.blogas.lt/>
<http://www.gamesnation.lt/>
<http://www.lrytas.lt/>
<http://www.lzinios.lt/>
<http://www.mamaniija.lt/>
<http://www.moteris.lt/>
<http://www.15min.lt/>
<http://www.saulesmiestas.lt/>
<http://www.silverwoof.wordpress.com/>
<http://www.skelbiu.lt/>
<http://www.slaptai.lt/>
<http://www.svietimoprofsajunga.lt/>
<http://www.swedbank.lt/>
<http://www.varena.lt/>
<http://www.wikipedia.lt/>

Literatūra

Ambrazas, V. (red.) 2006: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Drukteinis, A. 2001: Prielinksninių konstrukcijų su *virš* taisyklingumo nustatymo kriterijai. *Kalbos praktikos problemos 2000: konferencijos pranešimai, 2001 m.*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 4–9.

DŽ_{3e} – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas: šeštas (trečias elektroninis) leidimas*. Kompaktinė plokštelė / redaktorių kolegija: Stasys Keinys (vyr. redaktorius), Laimutis Bilkis, Jonas Paulauskas, Vytautas Vitkauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006; internetinė versija, 2011. – <http://dz.lki.lt>; septintas pataisytas ir papildytas leidimas, 2012.

KP (S1, S2, S3) – Kalbos patarimai. Kn. 1–3: *Sintaksė: linksnių vartojimas; Sintaksė: prielinksnių ir polinksnių vartojimas; Sintaksė: įvairūs dalykai*. Teksto autoriai V. Labutis, A. Pupkis ir J. Šukys. Sudarė R. Miliūnaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2003; (antras leidimas, 2005; trečias leidimas, 2009).

Kniūkšta, P. 2013: *Tarp gramatikos ir politikos*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Kniūkšta, P. (sud.) 2007: *Kanceliarinės kalbos patarimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Kniūkšta, P. 2003: Nuo daiktavardžio *viršus* iki prielinksnio *virš*. *Kalbos kultūra*, 76, 30–42.

LKŽ_{2e} – *Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas / redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija, 2008). – <http://www.lkz.lt>; antras elektroninis leidimas, 2013.

Miliūnaitė, R. 2009 : *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Miliūnaitė, R. 2007: Kodifikuotų normų kitimas: už ir prieš. *Kalbos kultūra*, 80, 7–22.

Miliūnaitė, R. 2006₁: Bendrinės kalbos norminimas ir vartojimas. *Gimtosios kalbos 2006 metų 12 numerio priedas*. Redaktorių kolegija: A. Pupkis, A. Rosinas (vyr. redaktorius), R. Urniežiūtė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų institutas.

Miliūnaitė, R. 2006₂: *Apie kalbą ir mus*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Miliūnaitė, R. 2005: Kodifikacijos ir vartosenos santykiai dabartinėje lietuvių kalboje. *Bendrinė kalba ir visuomenė. Tarptautinė Jono Jablonskio konferencija: pranešimų tezės, 2005 m.*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 21–22.

Miliūnaitė, R. 2003: *Lietuvių kalbos norminimo pagrindai*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Murinienė, L. 2013: Kalbos reiškinių vertinimo laipsniai: ties (ne)normos riba. *Lietuvių kalbos gyvavimas ir atsinaujinimas šiuolaikinėje visuomenėje. 20-oji Jono Jablonskio konferencija: pranešimų tezės, 2013 m. spalio 4 d.*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 19–20.

Nauckūnaitė, Z. 2003: Loginiai ir lingvistiniai sakininės ir rašytinės raiškos skirtumai. *Žmogus ir žodis*, 1 (5), 78–83.

Pupkis, A. 2005: *Kalbos kultūros studijos*. Vilnius: Gimtasis žodis.

Sirtautas, V. 1995: Sakytinė ir rašytinė kalba ir kiti terminai. *Sakytinis ir rašytinis tekstas. Mokslinės konferencijos tezės, 1995 m.*, Šiauliai: Šiaulių universitetas, 38–39.

Šukys, J. 2003: *Kalbos kultūra visiems*. Kaunas: Šviesa.

Župerka, K. 1995: Sakytinio ir rašytinio teksto kondensacija. *Sakytinis ir rašytinis tekstas. Mokslinės konferencijos tezės, 1995 m.*, Šiauliai: Šiaulių universitetas, 45–46.

Išnašos

- [1] Straipsnis parengtas pagal 2012–2014 metais Lietuvos edukologijos universiteto Lietuvių kalbotyros ir komunikacijos katedros vykdoma projekta „Lietuvių kalbos sintaksės normų ir rekomendacijų santykio su dabartine vartoseną tvrimas“, remiama Valstybinės lietuvių kalbos komisijos pagal Lietuvių bendrinės kalbos, tarmių ir kitų kalbos atmainų funkcionavimo ir kaitos tvrimu 2011–2020 metų programa.
- [2] Interneto diskusijose kalbos vartotojai pripažįsta, kad daugiausia nesusipratimų kelia skolinimasis ir naujadarai (plačiau žr. Miliūnaitė 2006.: 75)
- [3] Tai faktą patvirtina ir ilgametė straipsnio autorės darbo patirtis (studentų apklausos, studentų klaidų taisymo polinkiai) dėstant *Specialybės kalbos* kursą Lietuvos edukologijos universitete įvairių specialybių studentams.
- [4] Pagal minėtą projektą (žr. [1]) sintaksės reiškinių tyrimas ir vertinimas vyksta būtent remiantis KP (S1, S2 ir S3 2003).
- [5] Visgi kad tai nėra grynas slavų kalbos reiškinys plačiau žr. (Kniūkšta 2003: 40–41).
- [6] Apie rašytinės ir sakytinės kalbos traktuotę dar žr. (Sirtautas 1995: 38–39; Župerka 1995: 45–46).
- [7] Apie bendrinės kalbos sampratą, ribas ir vartoseną dar žr. (Pupkis 2005: 44–47, 332–334; Miliūnaitė 2003: 34–37).
- [8] Pavyzdžiai rinkti iš tekstų, pasirodžiusių po KP (S1, S2 ir S3 2003) leidimo.
- [9] Prielinksninės konstrukcijos su *virš* galėtų būti vartojamos ir kiekio perviršio reikšme, kai išlaiko tam tikrą pagrindinės reikšmės dalį (plačiau žr. Drukteinis 2001: 7–8).

Gauta 2013 m. lapkričio 15 d.

Priimta 2014 m. vasario 10 d.

SONATA VAIČIAKAUSKIENĖ

Lietuvos edukologijos universitetas

Lietuvių kalbotyros ir komunikacijos katedra

T. Ševčenkos g. 31

LT-03111 Vilnius

[sonata.vaiciauskiene@leu.lt]